

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

**PEDAGOGIK OLIIY TA‘LIM MUASSASALARIDA TA‘LIM JARAYONINI
TASHKIL ETISHDA AMALIYOT BILAN UZVIYLIGINI TA‘MINLASH
MASALALARI**

**Respublika miqyosidagi ilmiy va ilmiy-texnik konferensiya
2024-yil, 15-oktyabr**

**Republic-wide scientific and scientific-technical conference
ISSUES OF ENSURING INTEGRATION WITH PRACTICE IN
ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS IN INSTITUTIONS OF
PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION**

October 15, 2024

1974 2024
**Республиканскую научно-техническую конференцию на тему
«РОЛЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА
ВЗАИМОСВЯЗИ С ПРАКТИКОЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВЫСШИХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ»,
которая состоится 15 октября 2024 года**

JIZZAX – 2024

ABU NASR FOROBIY TABIIY, ILMIY VA IJTIMOY BILIMLARNING ORNI HAQIDA**O'ralova Odina Ravshanovna***JDPU Pedagogika ta'limi nazariyasi kafedrası**katta o'qituvchisi, JizzaxDPU***Annotatsiya:**

Ushbu maqolada Abu Nasr Forobiyning ijodi va uning ta'lim tarbiya borasida fikrlari hamda asarlari to'g'risida atroflicha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: *Forobiy, ta'lim, tarbiya, baxt, saodat, fozil, aql, zakovat.*

Аннотация:

В этой статье представлена подробная информация о работе Абу Насра аль-Фараби, его мыслях и работах в области образования.

Ключевые слова: *Фараби, образование, воспитание, счастливо, умение.*

Annotation:

This article provides detailed information about the work of Abu Nasr al-Farabi and his thoughts and works on education

Keywords: *Farobiy, education, upbringing, happiness, bliss, virtue, intellect, intelligence*

Forobiy ta'lim tarbiyaga bag'ishlangan asarlarida ta'lim-tarbiyaning muhurligi, unda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim-tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. "Fozil odamlar shahri", "Baxt saodatga erishuv to'g'risida", "Ixo-sal-ulum", "Ilmlarning kelib chiqishi", "Aql ma'nolari to'g'risida" kabi asrlarida ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari o'z ifodasini topgan.

Forobiy o'z ishlarida ta'lim-tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta'lim bergan bo'lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o'z o'rni va xususiyati bor ekanligini alohida ta'kidlaydi. Forobiy 873 yilda Sirdaryoning Forob degan joyida tug'iladi. U boshlang'ich ma'lumotni o'z yurtida oladi. 5 yoshdan u yozish va o'qishni bilar edi. U yoshligidanoq o'rta asr fanlarini chuqur o'rganadi. U ilmiy malakasini takomillashtirish maqsadida 10 yoshidan Shosh, Samarqand va Buxoroga kelib ta'lim oladi.

Lekin bu joylar uning ilmga bo'lgan chanqoqligini qoniqtirmaydi. U Eronning Ray, Hamadon shaharlarida bo'ladi. U umrining 40 yildan ortig'ini Bag'dodda o'tkazadi. U bir vaqtning o'zida arab, fors, yunon tillarini o'rganadi. Forobiy aniq fanlar: ilmi nujum, riyoziyot, musiqa, tabobat fanlariga qiziqadi. Lekin u ko'proq falsafa ilmi bilan shug'ullanadi. Tarixiy manbalarga ko'ra u Buxoroda bo'lgan kezlarida Buxoro amiri Mansur ibn Nux Somoniyning iltimosiga ko'ra falsafiy asar «At-tahlimiy» asarini yozadi [1;102];

O'rta asr ijtimoiy Forobiy ham ilm olish istagida Bag'dodga jo'naydi. Bag'dodda Forobiy o'rta asr fanini, turli fan sohalarini o'rganadi. Masalan, unga Yunon tilida Abu Bashar Matta (Matta ibn Yunus), tibbiyot va mantiqdan Uxanna ibn Haylon (Jilon) ta'lim bergan. Umuman, Forobiy Bag'dodda matematika, mantiq, tibbiyot, ilmi nujum, musiqa, tabiiyot, huquq, tilshunoslik, poetika bilan shug'ullandi, turli tillarni o'rgandi. Ba'zi manbalarda Forobiy 70 dan oshiq tilni bilganligi haqida gapiriladi. Abu Nasr Forobiy qomusiy olim hisoblanadi. Tadqiqotchilar uning 160 dan ortiq ilmiy asarlar yaratganligini qayd etadilar.

Forobiy taxminan 941 yillardan boshlab Damashqda yashaydi. Shahar chekkasidagi bog'da qorovul bo'lib ishlaydi va faqirona hayot kechirib, ilmiy ish bilan shug'ullanadi. 943-967 yillarda esa Halabda yashaydi. 949-950 yillarida Misrda ham bo'lgan. So'ng yana Damashqqa qaytib, shu yerda 950 yilda vafot etgan. Damashqdagi "Bob as-sag'ir" qabristoniga dafn qilingan. Rivoyatlarga ko'ra Abu Nasrning hikmat falsafani o'qishiga bir kishi sabab bo'lgan ekan. O'sha kishi unga Arastuning bir necha kitobini, shu yerda tura tursin, keyin olib ketaman deb qo'yib ketgani sabab bo'lgan, deyishadi. Ittifoqo, kitoblarga ko'zi tushib, ularning Abu Nasrning ko'ngliga ma'qul bo'lib qoladi va o'qishga kirishadi natijada yetuk faylusufga aylanadi. Haqiqatdan ham Abu Nasr Forobiy o'rta asr davri ilm-fani taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan olim, Forobiy tabiiy, ilmiy va ijtimoiy bilimlarning barcha sohalarida ilmiy ish olib borgan. Forobiy o'zidan keyin juda boy ilmiy meros

qoldirgan. Falsafa, musiqa, filologiya va boshqa tabiiy, ilmiy bilimlarning turli sohalarida asarlar yaratgan. Demak, Forobiy inson baxt–saodatga erishuvi uchun ularni baxtli–saodatli qila oladigan jamoa rahbari bo‘lishi kerak deydi. U fozil shaharni boshqaradigan Hokim tabiatdan: 1 – sog‘–salomat bo‘lib, o‘z vazifasini bajarishda hech qanday qiyinchilik sezmasligi; 2 – tabiati nozik, farosatli; 3 – xotirasi mustahkam, 4 – zehni o‘tkir, 5 – o‘z fikrini tushuntira oladigan notiq, 6 – bilim–ma‘rifatga havasli, 7 – taom yeyishda, ichimlikda, ayollarga yaqinlik qilishda ochofat emas, aksincha, o‘zini tiya oladigan bo‘lishi (qimor yoki boshqa o‘yinlardan) zavq, huzur olishdan uzoq bo‘lishi, 8 – haq va haqiqatni, odil va haqgo‘y odamlarni sevadigan, yolg‘onni va yolg‘onchilarni yomon ko‘radigan, 9 – o‘z qadrini biluvchi va oriyatli bo‘lishi, 10 – mol dunyo ketidan quvmaydigan, 11 – adolatparvar, 12 – qatiyatli, sabotli, jur‘atli, jasur bo‘lishi muhimligini qayd etadi. Forobiy bu fazilatlarini har bir yetuk insonda ko‘rishni istaydi.

Forobiy o‘zining fozil jamoasida odamlarni turli belgilarga qarab guruhlariga bo‘ladi. Bunda u, kishilarning diniy mashabiga, millatiga, irqiga qarab emas, balki tabiiy hususiyatlariga, qobiliyatlariga, aqliy iqtidoriga, bilim ko‘nikmalariga e‘tibor berishlik zarur deydi. U o‘zning “Baxt saodatga erishuv yo‘llar haqida risola” asarida “Davlatning vazifasi insonlarni baxt – saodatga olib borishdir, - deb yozadi. U, - bu esa ilm va yaxshi axloq yordamida qo‘lga kiritadi”. Forobiy davlatni yetuk shaxs boshqarishi lozim deydi; ya‘ni jamoani idora etuvchi adolatli, dono bo‘lishi, qonunlarga rioya etishi va qonunlar yarata olishi, kelgusini oldindan ko‘ra bilishi, boshqalarga g‘amxo‘r bo‘lishi lozim deydi [2;132];. Forobiy “Baxt–saodatga erishuv to‘g‘risida” asarida bilimlarni o‘rganish tartibi haqida fikr bayon etgan. Uning ta‘kidlashicha, avval bilish zarur bo‘lgan ilm o‘rganiladi, bu–olam asoslari haqidagi ilmdir. Uni o‘rgangach, tabiiy ilmlarni, tabiiy jismlar tuzilishini, shaklini, osmon haqidagi bilimlarni o‘rganish lozim. Undan so‘ng, umuman, jonli tabiat o‘simlik va hayvonlar haqidagi ilm o‘rganiladi, deydi. Forobiy inson kamolotga yolg‘iz o‘zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo‘lish, ularning ko‘maklashuvchi yoki munosabatlariga muxtoj bo‘ladi. Uning fikricha tarbi jarayoni tajribali pedagog, o‘qituvchi tomonidan tashkil etilishi muhimdir. Chunki har bir odam ham baxtni va narsa hodisalarni o‘zicha bila olmaydi. Unga buning uchun o‘qituvchi lozim.

Bunga Forobiy ta‘lim – tarbiyani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish orqali erishish mumkin, deydi. Chunki maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta‘lim–tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan komolga yetkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonun–qoidalarini to‘g‘ri bilib oladi va hayotda to‘g‘ri yo‘l tutadi, boshqalar bilan to‘g‘ri munosabatda bo‘ladi, jamiyat tartib qoidalariga rioya etadi. Demak, Forobiy ta‘lim–tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat deb biladi.

Forobiy ta‘lim va tarbiyaga birinchi marta ta‘rif bergan olim sanaladi. Ta‘lim–degan so‘z insonga o‘qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish; tarbiya–nazariy fazilatni, ma‘lum xunarni egallash uchun zarur bo‘lgan xulq normalarini va amaliy malakalarni o‘rgatishdir, deydi olim.

Abu Nasr Forobiy yana aytadi: “Ta‘lim–degan so‘z xalqlar va shaharliklar o‘rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o‘rtasidagi tug‘ma fazilat va amaliy kasb hunar fazilatlarini birlashtirish degan so‘zdir”.

Ta‘lim faqat so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa, amaliy ish tajriba bilan, ya‘ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo‘lgan ish - harakat, kasb - hunarga berilgan bo‘lishi, o‘rganishidir.

Forobiy nazariy bilimlarni egallashga kirishgan har bir kishi xulq–odobda ham qay darajada pok bo‘lishi kerakligini “Falsafani o‘rganishdan oldin nimani bilish kerakligi to‘g‘risida”gi risolasida shunday ta‘riflaydi: “Falsafani o‘rganishdan avval o‘zingizni hirs–havaslardan shunday tozalashingiz lozimki, sizda maishiy va shahvoniyat kabi notug‘ri tuyg‘ularga emas, balki kamolotga bo‘lgan hirs–havas qolsin.

Bunga xulq axloqni faqat soʻzdagina emas, balki haqiqatda (amalda) tozalash orqali erishish mumkin. Shunday soʻng xato va adashishdan saqlovchi, haqiqat yoʻlini tushunib olishga boshlovchi (notiq – soʻzlovchi, fikrlash maʼnosida) nafsini, jonini, ruhini tozalash zarur.

Forobiy axloqiy fazilatlar deganda bilimdonlik, donolik va mulohazali boʻlish, vijdonlilik, kamtarlik, koʻpchilik manfaatini yuqori qoʻyish, haqiqat, maʼnaviy yuksaklikka intil, adolatliylk kabi hislatlarni tushunadi. Ammo bu hislatlarning eng muhumi har bir insonning bilimli, maʼrifatli boʻlishidir. Shuning uchun ham Forobiy axloq tushunchasiga aql bilan uzviy bogʻliq holda, tafakkurga asoslangan axloq sifatida qaraydi. Bundan biz Forobiyning axloqni xulq meʼyorlari ifodasi sifatidagini emas, balki kishilarning aqliy faoliyatining natijasi sifatida ham talqin etganligini koʻramiz. Forobiy “Aql maʼnolari haqida” risolasida aql masalasini tahlil qilib, aql bilish haqidagi taʼlimotida mantiq (logika) ilmi muhim oʻrin tutadi deydi. U mantiq ilmi bilan grammatika oʻrtasidagi mushtarakligini qayd etib, mantiqning aqlga munosabati, grammatikaning tilga munosabati kabidir. Grammatika odamlar nutqini tarbiyalagani kabi, mantiq ilmi ham tafakkurni haqiqiy yoʻlda olib borish uchun aqlni toʻgʻirlab turadi deydi.

Forobiy “Musiqqa haqida katta kitob” degan koʻp jildi asari bilan oʻrta asrning yirik muzikashunosi sifatida ham mashxur boʻldi. U musiqaga ilmini nazariy, amaliy jihatdan yoritib, musiqani inson axloqini tarbiyalovchi sihat salomatligini mustahkamlovchi vosita deb qaragan. Uning musiqqa sohasida qoldirgan merosi musiqqa madaniyati tarixida muhim ahamiyatga molikdir.

Forobiyning taʼlim-tarbiya yoʻllari, usullari vositalri haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U insonda goʻzal fazilatlar ikki yoʻl–taʼlim va tarbiya yoʻli bilan hosil qilinadi. Taʼlim nazariy fazilatlarini birlashtirsa, tarbiya esa tugʻma fazilat–nazariy bilimlar va amaliy kasb-hunar, xulq odob fazilatlarini birlashtiradi. Taʼlim soʻz va oʻrganish bilan tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi, deydi [3;112];. Har ikkalasi birlashsa yetuklik namoyon boʻladi, ammo bu yetuklik bilim va amaliy koʻnikmalarni qay darajada oʻrganganligiga qarab paydo boʻladi, deb koʻrsatadi.

Forobiy taʼlimda barcha fanlarning nazariy asoslari oʻrganilsa, tarbiyada maʼnaviy–axloqiy qoidalar, odob meʼyorlari oʻrganiladi, kasb-hunarga oid malakalar hosil qilinadi, deb uqtiradi.

Bu muhim vazifa tajribali tarbiyachilar tomonidan taʼlim-tarbiyaning turli metodlari yordamida amalga oshiriladi. Forobiy taʼlim–tarbiya ishlarini ikki yoʻl bilan amalga oshirishni nazarda tutadi.

“Amaliy fazilatlar va amaliy sanʼat (kasb-hunar)lar va ularni bajarishga odatlanish masalasi” ga kelganda, bu odat ikki yoʻl bilan hosil qilinadi: bulardan birinchisi–qanoatbaxsh soʻzlar, chorlovchi, ilxomlantiruvchi soʻzlar yordamida odat hosil qilinadi, malakalar vujudga keltiriladi, odamdagi gʻayrat, qasd-intilish harakatga aylantiriladi.

Ikkinchi yoʻl (yoki usul) – majbur etish yoʻli. Bu usul gapga koʻnmovchi, qaysar shaharliklar va boshqa sahroyi xalqlarga nisbatan qoʻllaniladi. Chunki ular oʻz istaklaricha soʻz bilan gʻayratga kiradiganlardan emaslar. Ulardan birortasi nazariy bilimlarni oʻrganishga kirishsa, uning fazilati yaxshi boʻladi. Kasb-hunarlarini va juzʼiy sanʼatlarni egallashga intilish boʻlmasa, bunday odamlarni majbur etmaslik kerak. Chunki shahar xalqlariga tarbiya berishdan maqsad–ularni fazilat egasi qilib va sanʼat ahllariga aylantirishdir

Demak, Forobiy taʼlim–tarbiyada ragʻbatlantirish, odatlantirish, majbur etish metodlarini ilgari surgan. Har ikkala usul ham pirovardida insonni har tomonlama kamolga yetkazish maqsadini koʻzlaydi.

Xulosa qilib aytganda Forobiy pedagogik taʼlimotining asosida komil insonni shakllantirish, insonni oʻz mohiyati bilan ijtimoiy, yaʼni faqat jamiyatda, oʻzaro munosabatlar jarayonida komillikka erishadi, degan falsafiy qarashi yotadi.

Insonning kamolga yetishida ham aqli, ham ahloqiy tarbiyaning oʻzaro aloqasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda Forobiy tavsiya etgan taʼlim–tarbiya usullari hozirgi ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmaganligi bilan diqqatga sazavor boʻlgan

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.A.Forobiy. Fozil odamlar shahri. T: “Yangi asr avlodi”. 2016 y.
- 2.M.Xayrullayev.Ma’naviyat yulduzlari.-A.Qodiriy nomidagi “Xalq merosi” nashriyoti. 2001y.
- 3.O.Hasanboyeva. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. -T: “O‘qituvchi”. 1993y.
- 4.Uralova.O.R.Abu Nasr Forobiy-inson ma’naviyatining yetuk tarbiyachisi. Jaxolatga karshi ma’rifat bilan kurashgan buyuk alloma (Abul Muyin Nasafiy) Ilmiy amaliy xalkaro anjuman.Toshkent 2019-yil dekabr.
- 5.O‘rolova Odina . Abu Nasr Farobiyning ma’naviy axloqiy ta’limotining pedagogic ahamiyati (Pedagogika ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2019/6-son 44-bet)

ABU NASR FOROBIYNING INSON BAXT- SAODATGA ERISHUVI HAQIDA**O‘ralova Odina Ravshanovna**

JDPU Pedagogika ta’limi nazariyasi

kafedrasida katta o‘qituvchisi

E-pochta: oralovaodina@gmail.com**Annotatsiya:**

Ushbu maqolada Abu Nasr Farobiyning ijodi va uning ta’lim tarbiya borasida fikrlari hamda asarlari to‘g‘risida atroflicha ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Farobiy, ta’lim, tarbiya, baxt, saodat, fozil, aql, zakovat.

Аннотация:

В этой статье представлена подробная информация о работе Абу Насра аль-Фараби, его мыслях и работах в области образования.

Ключевые слова: Фараби, образование, воспитание, счастливо, умение.

Annotation:

This article provides detailed information about the work of Abu Nasr al-Farabi and his thoughts and works on education

Keywords: Farobiy, education, upbringing, happiness, bliss, virtue, intellect, intelligence

Forobiy o‘z ishlarida ta’lim–tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta’lim bergan bo‘lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o‘z o‘rni va xususiyati bor ekanligini alohida ta’kidlaydi. Forobiy 873 yilda Sirdaryoning Forob degan joyida tug‘iladi. U boshlang‘ich ma’lumotni o‘z yurtida oladi. 5 yoshdan u yozish va o‘qishni bilar edi. U yoshligidanoq o‘rta asr fanlarini chuqur o‘rganadi. U ilmiy malakasini takomillashtirish maqsadida 10 yoshidan Shosh, Samarqand va Buxoroga kelib ta’lim oladi.

Forobiy ta’lim tarbiyaga bag‘ishlangan asarlarida ta’lim–tarbiyaning muhurligi, unda nimalarga e’tibor berish zarurligi, ta’lim–tarbiya usullari va uslubi haqida fikr yuritadi. “Fozil odamlar shahri”, “Baxt saodatga erishuv to‘g‘risida”, “Ixo–al–ulum”, “Ilmlarning kelib chiqishi”, “Aql ma’nolari to‘g‘risida” kabi asrlarida ijtimoiy–tarbiyaviy qarashlari o‘z ifodasini topgan.

Lekin bu joylar uning ilmga bo‘lgan chanqoqligini qoniqtirmaydi. U Eronning Ray, Hamadon shaharlarida bo‘ladi. U umrining 40 yildan ortig‘ini Bag‘dodda o‘tkazadi. U bir vaqtning o‘zida arab, fors, yunon tillarini o‘rganadi. Forobiy aniq fanlar: ilmi nujum, riyoziyot, musiqa, tabobat fanlariga qiziqadi. Lekin u ko‘proq falsafa ilmi bilan shug‘ullanadi. Tarixiy manbalarga ko‘ra u Buxoroda bo‘lgan kezlarda Buxoro amiri Mansur ibn Nux Somoniyning iltimosiga ko‘ra falsafiy asar «At-tahlimiy» asarini yozadi⁴⁰.

O‘rta asr ijtimoiy Forobiy ham ilm olish istagida Bag‘dodga jo‘naydi. Bag‘dodda Forobiy o‘rta asr fanini, turli fan sohalarini o‘rganadi. Masalan, unga Yunon tilida Abu Bashar Matta (Matta

⁴⁰ A.Forobiy. Fozil odamlar shahri. T:-Yangi asr avlodi. 2016 y